

Философия и свобода, въпреки всичко

Боян Манчев

Философията трябва да бъде действие според изискването на свободата.

Философията е свободно дело.

Това са изходни аксиоми на „Свобода въпреки всичко“, това са изходни аксиоми и на този кратък текст.

За радост на нейния автор книгата „Свобода въпреки всичко“ предизвика отговор, обещаващ загълбочен философски разговор¹; тя предизвика и сериозното раздразнение на колега, чиято рецензия може да бъде прочетена на страниците на същото издание². Философията може да се прави по различни начини: чрез устно слово или чрез писмен текст. Философия може да се прави като напишеш хиляда страници или като напишеш десет, но „преобръщащи хилядолетни традиции“, казано направо, „гениални“³. Всъщност обемът няма значение, или поне няма отношение към „изключителността“ – тя не е нито правопропорционална, нито обратнопропорционална на обема.

Няма да меря десетте страници, които са посветени на моята „Свобода въпреки всичко“ и на които, въпреки всичко, полагам усилие да отговоря, с аршина на изключителността; всъщност няма нито да ги меря, нито да ги претеглям, нито да ги съдя⁴. Трудно е да ги приема за критика по същество, за да им посветя метафизическо упражнение. Колкото го упражняванията по (ироничен) стил, „рамкирани“ посветения на „Свобода въпреки всичко“ опит за рецензия, за тях тук ще кажа само: съжалявам, че един труд върху Кантовата „Критика“ е вдъхновил дотам негативни афекти, че да се налага да бъдат преработвани с подобен реторически заряд, замах и интензивност. Защо решавам да отговоря на този текст? Предложеното упражнение по критика не изпълнява изискванията на критически жанр; текстът има твърде малко формални белези на рецензия. Нещо повече – и само по себе си достатъчно, за да не бъде очакван отговор, – според признанието на рецензента текстът му се основава на прочит на 180 страници, тоест на една трета от книгата. Как се пише рецензия върху съчинение, което не си иззел изцяло? Това поставя не само въпроси относно коректността на прочит, но и на възможността за семантичната му кохерентност. При всички случаи формулирането на високи нормативни изисквания в текст, който не отговаря на елементарните нормативни изисквания на собствения си жанр, изглежда като странно недоразумение.

За разлика от рецензента, нямам никакво съмнение, че вместо да се уповаваме на вдъхновението и синтетичната мощ, които биха ни позволили да произведем 20 изключителни страници (тези изблици на творческа енергия несъмнено имат своята възможност, своето време и място – но едва ли то е при четенето на *Първата Критика*), трябва да се посветим на загълбочена и бавна философска работа. Тази работа изисква време и пространство. Условие на критиката е внимателното четене, вникването в детайла, които понякога налагат и обема на изследването: последователното разгръщане на аргументацията го изисква. Кант не е философ, който пише гениални текстове в 10 страници. И не ми изглежда сериозно в 10 страници да се прави опит за цялостен прочит на 700-те страници на Кантовата *Първа Критика*. Да се пренебрегне Кантовата *воля за система* означава да не се навлезе по същество в комплексната аргументация на Кант, тя да се сведе до аргументативна каша. Следователно налагащият се от само себе си извод от перформативния жест на рецензента би бил: не се опитвайте да пишете сериозни философски изследвания, особено върху Кант, особено в 1000 страници, особено на български език⁵. Не, няма да се „разкай“, че

¹ Вж. текстовете на Димитър Вацов и Божана Филипова в бр. 26 на АВ, както и изказванията на Миглена Николчина, Димитър Вацов, Огнян Касабов, Дарин Тенев, Богдана Паскалева и Божана Филипова при представянето на книгата. Към тях мога да се добавят и ред сериозни разговори в медиите, с Ирина Недева, Яна Пункина, Цветан Цветанов, Румен Спасов и др.

² За втори път колежата, който очевидно следи отблизо дейността ми, я отразява така провидително в своите подемични хроники, написани и печатани *спонтанно*; вниманието на неканения рецензент действително е ласкателно. Този път то е не по-малко неочаквано от предишния, доколкото авторът на рецензията наскоро се обърна към мен с покана за участие в организиран от него форум и в последвалата го публикация. Приех поканата с насладата, че тя отваря възможност за сериозен разговор в адекватна рамка, но изглежда съм избързал с очакванията си. Съжалявам, че рецензентът проиграл възможността за подобен разговор, който би могъл да се осъществи на основата на някои от бележките му, ако бяха изказани в допустимата за жанра, а и за принципите на цивилизования обмен форма.

³ Според рецензента фактът на съществуването на статии като тези на „Дейвидсън, които с 10 стр. преобръщат хилядолетни традиции, повдига въпроси за основанията да се изпишат толкова страници“.

⁴ Относно етимологията на думата „критика“ вж. „Свобода въпреки всичко“, с. 25.

⁵ Едно уточнение: натрапчиво споменаването „хиляда страници“, от заглавието на рецензията нататък, досега са малко над петстотин, тъй като вторият том все още не е

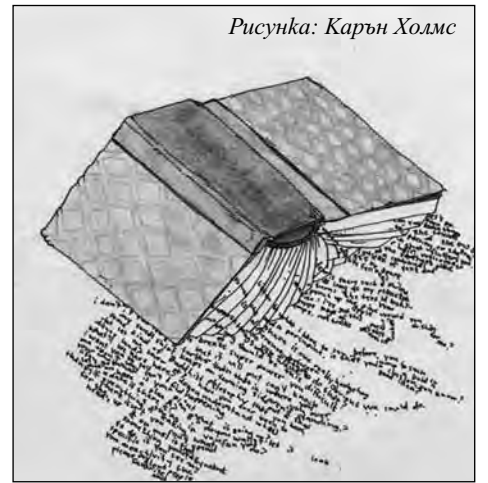
съм се осмелил. Не би било проблем да напиша книгата и на друг език (въпросът стоеше пред мен) – книгите ми са публикувани на няколко езика. Ако написах „Свобода въпреки всичко“ на родния си език, то е защото вярвам, че българският език не само може да носи философски смисъл, но и защото има натрупването и потенциала да „удържи“ два тома върху *Първата Критика* на Кант. Неслучайно в Увода на „Свобода въпреки всичко“ се настоява върху традицията на изследванията на Кантовото творчество в България, които осигуряват не само инструментите на подобен труд, но и възможността за еманципирана и адекватна на българската философска среда работа върху една от възловите книги на модерната философия. Ето защо, ако взимам решението да отговоря на текст, който бих могъл и да подмина с мълчание, то е защото, въпреки всичко, вярвам, че възможността за *публична и свободна изява на разума* (ако си припомним Кантовото определение на Просвещението) може и трябва да бъде отстоявана – независимо от обстоятелствата и условията; дори *въпреки* тях.

Следват думи по същество. Формулираните критични бележки се отнасят най-вече до понятията, съставляващи заглавието на моята книга, както и до неговото силно твърдение: *свобода въпреки всичко, свръхкритика, модална онтология*. Въпросните основни понятия, както и тезите, които стоят зад тях, са обект на критическия прицел сами по себе си, това е потвърдено от думите на рецензента; те са извадени от аргументативния апарат на изследването и комплексната им мотивация. Рецензентът ги вписва в една синтетична визия за Кантовата „Критика“, която предлага в отговор на моята. За неутрален читател, който не познава обекта на критика, тази визия може да изглежда не просто легитимна, но загълбочена и убедителна. И тя безспорно е сериозна в ред отношения и свидетелства за философска компетентност и интелектуални качества. Проблемът обаче е, че предложената визия и съпътстващата я метафизическа операция се основават на парадоксални предпоставки. Ше ги сведа до три. Първата от тях е свеждането на интерпретация до очевидност; втората – съчетаването на защита на интерпретацията с позицията на свръхкомпетентен субект; третата – (т)автологичното възпроизвеждане на аргументите – обект на критика – като нормативни критически положения. Първото измерение представлява непризнаването на статут на интерпретация на интерпретацията – „обект на критика“, което води до описанието на интерпретацията като очевидност. С други думи, не се признава възможността за съблъск на интерпретации (тоест диалог), а се отрича възможността на самата интерпретация. Тази псевдокритическа операция бих обозначил като *автолог* – вместо да признае възможността за диалог, автологът я отменя. Единствената критическа възможност пред автологичния субект е да окупира позицията на критически свръхаз, ако не и на свръхкритически субект – на един *тотално компетентен субект*. Парадоксално този формулиращ нормативни изисквания тотално компетентен субект, който не признава интерпретативната операция, се представя като защитник на интерпретацията. Така в крайна сметка третото, автологично измерение на парадоксалната критическа операция довежда до странното реторическо изместване: голяма част от изказаните със свръхкомпетентна тоналност критически „контратези“ се доближават до тезите на книгата ми, но или обявявайки ги за всеизвестен факт, или свеждайки ги до уж нормативни тези, очевидности за свръхкомпетентния критически субект.

Критиката по същество се свежда до 5 основни пункта – три от тях отправят към съдържащите се в самото заглавие на книгата и на първия том централни нейни понятия (формулата „свобода въпреки всичко“; свръхкритиката; модалната онтология), а другите два се отнасят към отправната хипотеза на книгата (отношението критика – онтология) или към основния ѝ методологически инструмент (идеогенетичната теория). Тук твърдя: три от петте пункта на предложената критика представляват по същество, вероятно без рецензентът да си дава сметка за това, формулиране със сходен или алтернативен философски идиом на основни тези на „Свобода въпреки всичко“, но под формата на необорими доводи за отхвърлянето на въпросните тези из основи. Става дума за написаното върху отношението между критика и онтология, върху модалната онтология и свръхкритиката; не мога да не се съглася по същество с голяма част от написаното, доколкото става дума за твърдения, изцяло съзвучни на формулираните от мен. Съзвучно с моя прочит е и написаното по отношение на връзката природа – свобода, с изключение на превратно тълкувания израз „въпреки всичко“. Единственият пункт, в който отчитам пълно разминаване и който би имал потенциала да даде начало на сериозен разговор (ако рецензентът не го беше проиграл с високомерна прибрзаност и импулс за реторическо насилие), е

публикуван – независимо че няколко приятели и съмишленици вече познават части от него; сведението за 1000-та страница, която придобиват почти легендарен характер в рецензията, би трябвало да се дължи на устно посредничество: книгата никъде не се самопробъзгласява за опус от 1000 страници.

отношението към опраитивното езикознание и неговата употреба в корпуса на изследването. Нека дам примери и на тяхна основа да отговоря в няколко точки.

1. Критика / Онтология

С устремен ритъм рецензентът поставя серия от реторически въпроси: „Критика на чистия разум е онтология; и какво друго може да бъде? Трансценденталното изследване е онтологическо; и какво друго да е? Категориите са онтологически понятия; и какво друго да бъдат?“.

Ами да, разбира се, какво друго да са? Неясно остава единствено основанието на увереността, с която рецензентът постулира, че критиката или трансценденталната философия е онтология, че то си е ясно от само себе си. След като сам заявява, че задачата на интерпретацията (до която именно се свежда предложената от мен свръхкритика) е да мине отвъд очевидността на твърденията, пита се как се стига до очевидността, че критиката е онтология, при положение че при Кант няма подобно експлицитно изказване. Работата е там, че Кант е употребил думата „онтология“ на два пъти в *Първата Критика* (ако изключим прилагателното „онтологическо“, устойчиво свързано с „доказателство“: онтологическо доказателство)⁶. Едва ли е случайно, че понятието „онтология“ не е регистрирано в подробния предметен показалец на Цеко Торбов. И така, пита се: как така в 700-те страници на „Критиката“ думата „онтология“ се употребява два пъти, а то, видете ли, се знае, че трансценденталната философия е онтология. Откъде се знае? Проучил съм в детайли Кантовите съчинения с помощта на ред влиятелни индекси и речници (включително великолепния речник на Христо Стоев, „Понятията в „Критика на чистия разум“ (2010) – рядко пособие за българската философска среда, което го прави още по-ценно и необходимо като пример), за да проверя всички употреби на понятието „онтология“; наложи се и внимателното изчитане на наскоро откритите и публикувани в критическо издание Кантови лекции по метафизика, както и на предкритическите съчинения, на бележките, за да се достигне до възможност подобен „всеизвестен“ факт да бъде обоснован. В заключение: внимателният прочит показва, напротив, амбивалентното, недоизяснено отношение на Кант към онтологията в *Първата Критика*; то е неизучено и неясно и у Баумгартен, откъдето идва у Кант, както и у самия образец на „догматичен философ“, Кристиан Волф, който има неоспоримата заслуга за налагането на самото понятие „онтология“. За мен няма съмнение, че модерното значение на понятието „онтология“ се прояснява у Кант и *чрез* Кант именно благодарение на критическата операция. Но това е метафизическа теза, резултат на интерпретативна работа; не е саморазкрива се очевидност. Подобен епифаничен достъп до очевидностите просто отрича необходимостта от философска интерпретативна работа. Очевидно прибрзаното четене не е позволило да бъдат схванати методологическите ограничения и разграничения, които са разгрънати внимателно и последователно в „Свобода въпреки всичко“; не са открити методологическите равнища, на които оперира прочитът ми – нива, които са представени систематично още във Въведението на книгата. Това се отнася и до разграничението на двете значения на употребата на понятието „онтология“ по отношение на *Първата Критика*: *потенциалното* (т.е. хипотетичното допускане за трансценденталната философия като преработка на онтологията) и *ефективното* (тоест действително на трансценденталната философия като *de facto* модална онтология). Собствената ми дефиниция на с. 98 гласи: „бидейки условие на една бъдеща метафизика, критиката същевременно е *потенциална онтология*: тя фронтално

⁶ Нека дам думата на автора в основата на тази печална крамола: „Основните положения на разсъдка са само принципи на изясняването на явленията и гордото име онтология [der stolze Name einer Ontologie], което претендира да даде в една систематична доктрина синтетични априорни познания за неща изобщо (например основното положение на каузалността), трябва да направи място на скромното име проста аналитика на чистия разсъдък [einer bloßen Analytik des reinen Verstandes]“ („Критика на чистия разум“, „Трансцендентално учение за елементите“, Ч. II. Дял I. Кн. II. Гл. III: „Върху основанието за различаването на всички предмети изобщо на *Phaenomena* и *Noumena*“ A247 / B303, с. 287).

Философия и свобода...

от стр. 11

поставя въпроса за *онтологическите неща*, тоест за предметите на възможния опит⁷; едно доста сходно твърдение ми е вменявано като правилното от рецензента. Куриозна реторико-критическа операция, нали?

2. Свръхкритика

Същата прибрзаност или просто нежелание да бъдат проследени ясно изложените разграничения се отнася и до трите значения на централното за предложението в „Свобода въпреки всичко“ методологическа операция понятие „свръхкритика“ (вж. с. 113-122). Всеки заинтересуван читател би могъл да прочете съответната глава и да съпостави наблюденията си с твърденията на рецензента: тук вече става дума действително за *очевидна* (т)автология. Няма тавтологично да повтарям очевидното: за сметка на това ще покаяна на свой ред за внимание към „очевидността“.

3. Свобода въпреки всичко

Описаната реторическа стратегия се отнася във висша степен до заглавието на книгата, очевидно представляващо и синтетично начално твърдение: „Свобода въпреки всичко“. Да, извършваната от заглавието семантична операция представлява сама по себе си силно тълкуване и силно твърдение; то може да предизвика раздразнение по ред причини. Доколкото рецензентът очевидно взема всичко направено от мен за даденост или очевидност, той, разбира се, не отбелязва избора на проблематиката на свободата – избор, който не само изразява философска позиция, но и настоява върху основния залог на Кантовата философия, – а директно се захваща с „въпреки всичко“. Свободата обаче не е даденост – нито у Кант, нито в моя избор. Нито крайната цел, нито условието са дадени или предзададени у Кант: именно в това е съществуването на трансценденталния обрат.

Книгата „Свобода въпреки всичко“ прокарва разграничение между две възможни употреби на израза „въпреки всичко“: „контекстуална“ и „иманентна“. Контекстуалната „политика на употребата“ предполага, от една страна, утвърждаването на идеята за свобода като философска и екзистенциална необходимост – като условие – срещу всички и присвоявания и „усвоявания“, във от контекста на Кантовата философия: защита на идеята за свобода от злоупотребите с нея, включително от циничните и политически присвоявания. От друга страна, силното утвърждаване „свобода въпреки всичко“ предполага *устояването* в идеята за свобода *срещу* и *въпреки* отхвърлянето на Кант от съвременните антикантиански „спекулативни реализми“ и „ориентирани към обекта онтологичи“, пряко възхвалени от сериозните постановки на Ален Бадиу, самоназначили се изразител на линията Парменид – Платон – Хегел (в опозиция на Хераклит – Аристотел – Кант). (Въпросите актуални залози на прочита, изложени обстойно в Увода на книгата, изобщо не попадат в ползрението на рецензента.)

Колкото до иманентната употреба на „свобода въпреки всичко“: моята формула следва Кантови податки, разгръщайки ги *свръхкритически*. На моето „свобода въпреки всичко“ е противопоставено твърдението, че свободата е *поради всичко* – доколкото тя е условие, тя е в своего рода съгласие с понятието за природа или за свят като тоталност на обектите. „Свободата е основа, първоначало на *Критиката*, която изобщо не се занимава с това да ѝ осигурява място „въпреки всичко“. (...) Така че не „въпреки“, а обратно, „поради“.“ Отвъд детайлите, тук зеива разрывът между моите и на рецензента принципни схващания за същината на Кантовата философия и нейните залози. Идеята за хармонично съгласие би отишала по-скоро на ранния Кантов текст „Опит за някои разсъждения върху оптимизма“, отколкото на „критическия“ Кант. За мен, напротив, няма съмнение, че трансценденталната идея за свободата като *свръхсетивна* каузалност сама по себе си предполага превъзможване; дори самото „свръх-“ го предполага. Ето само две податки у Кант, следвайки които, имаме достатъчни основания за твърдението, че (трансценденталната идея за) свободата е преодоляване, превъзможване, *надхвърляне* – на природната необходимост, на сетивната обусловеност, на принципа на каузалността: „Защото коя може да бъде най-висшата степен, на която човечеството трябва да спре, и колко голяма може значи да бъде пропадта, която необходимо остава между идеята и нейното осъществяване, никой не може и не трябва да определя тъкмо затова, защото се касае за свобода, която може да надхвърли всяка посочена граница“ (A317 / B374, с. 330-331). Колкото до хармонията, която би трябвало да прозира отвъд „надценената“ от мен Трета антиномия (ако съм надценил Третата антиномия, то поне съм го направил в съгласие с голяма част от най-оригиналните и значими изследователи на Кант): „Въпросът се състои значи само

може да има място и свободата, или дали тази последната не е напълно изключена от това ненарушимо правило. И тук обикновената, но измамлива предпоставка на *абсолютната реалност* на явленията показва веднага вредното си влияние да забърква разума. Защото, ако явленията са неща сами по себе си, тогава свободата не може да се спаси“ (A536 / B564, с. 475).

Колкото до конститутивния хоризонт на действието на разума, той несъмнено означава активно действие: разумът не само полага обекти; той напъра даденото по посока на необходимия свят, на света, какъвто *трябва да бъде*. Бидейки *критика*, тоест хипотетично изследване на условията, Кантовата философия е и *тетика*. Тя е философия на експеримента, но и на напрежението, дори на мобилизацията, на усилено на Разума пред „пропадта“ (особено красноречива тук е реториката на *Третата Критика*): философията на синтетичните съждения, на трансценденталното въображение, на моралния закон водят към една нова динамична и трансформативна идея за философия, минаваща отвъд Нютон и Лайбниц и водеща към романтиците, Хегел, Маркс и Ницше. Критическата онтология, ако има такава, не е субстанциалистка онтология; поставянето на „света“ под условието на свободата преобръща и надмозва хилядолетната традиция на „всичкото“, неговата субстанциалистка хипостаза. Именно в това се състои Кантовият модален обрат: *това, което е*, става *повече от това, което е* – а именно, *това, което трябва да бъде*. Ето защо и Вторият том на „Свобода въпреки всичко“ носи заглавието „Онтология на необходимия свят“.

Дори конститутивният характер на идеята за свобода да би могъл да бъде отнесен към идеята за практическа свобода от *Втората Критика*, то отношението между трансценденталната идея за свобода на *Първата Критика* и практическата идея за свобода на *Втората* съвсем не е „очевидно“. В това отношение задължително би трябвало да бъдат отчетени интерпретациите на комплексното и неясно отношение между *Първата* и *Втората Критика* (а и *Третата* – дори само заради прословутите дефиниции в част IX на Увода), с посредничеството на „Основите“, интерпретации, в които се достига до радикалната идея, че практическата идея за свобода дори не е трансцендентална, а догматична (такива прочити се набелязват в линията на Ерих Адикес, но в рамките на този отговор не мога да навляза в детайли; при всички случаи малко повече аналитична чувствителност към различните измерения на понятието за свобода у Кант (определени изследователи стигат дотам да изброят 6 негови възможни значения), както и към генеалогическите му измерения никак не би навредила). В *Първата* глава на „Свобода въпреки всичко“ тълкувам това отношение пространно, в приятелски полемичен диалог (това е полемиката, която ценя!) с един от най-значимите съвременни философи, работил върху Кант, Жакоб Рогозенски. Колкото до собствената ми свръхкритическа теза, развита пространно в първата и третата глава на книгата – теза, която се опитва да надгради критическата теза, изявявайки хипотетичния ѝ радикален потенциал, тя гласи, че регулативната идея неизменно в крайна сметка има конститутивно основание. Именно тази операция определям с термина „метатрансцендентална субрепция“, разработващ Кантовия термин за *трансцендентална субрепция* [*transcendentale Subreption*], преведен именно в тази си форма от Цеко Торбов.

4. Модална онтология

„Модална онтология е всяка онтология“, пише рецензентът. Това именно твърдя в по-ранните си съчинения. И въпреки това твърдението съвсем не е така смайващо просто и очевидно. Опитал съм се да покажа защо Аристотеловата традиция на мислене на „това, което е“, разгръната в линията, която определям след (отхвърления с лека ръка от рецензента) Ернст Блох като „ляво аристотелианство“, е модална. Но дали всяка традиция на мислене на *това, което е*, е модална, е въпрос, който предполага още поне 1000 страници. При всички случаи очевидно е, че за мен понятието „модална онтология“ притежава не само „програмно“, но и дескриптивно-интерпретативно измерение, което позволява извеждането на определена тенденция в историята на философията, която извеждам в по-ранни изследвания от „Метафизика“ на Аристотел. В частност внимателният прочит на „Свобода въпреки всичко“ би показал, че понятието тук е схванато като иманентно определение на критическата операция: „Ето защо радикалната критическа преработка на идеята за онтология у Кант може сама по себе си да бъде определена като модална онтология“ („Свобода въпреки всичко“, с. 111). Рецензентът заявява според мен съвършено основателно: „В основата си *Критиката* е рефлексия върху модалности в смисъла на модуси на битие на феномени“. Ами нали това казвам и аз? Ето: „Доколкото трансценденталната философия (...) се занимава с *начина* на познаване на предметите, то тя е и *модална философия*“ (с. 311 и нат. – пасажи, очевидно извън обсега от 180 страници на рецензията; апропо първата глава на

Рисушка: Адолфо Сера

предстоящия Втори том се занимава в детайли с проблема за отношението „модус на битие“ – „феномени“; вероятно формулата „модуси на битие на феномени“ не е напълно прецизна – но това, да кажем, са детайли). Това, че рецензентът ми чистосърдечно признава, че не познава употребите на понятието „модална онтология“ (отговорът е прост: понятието е утвърдено като термин в полето на съвременната философия от автора на „Свобода въпреки всичко“), е напълно коректно от неговата страна; но това, че въвежда като единствени два примера двете употреби, въведени от мен, е особено оригинален критически жест. Нямам време да се разпростирам върху генеалогията на въведеното от мен в онтологически смисъл понятие, това е направено в детайли в Увода на книгата. Това, че ми е дадена „за пример“ споменатата от мен странна Агамбенова употреба на термина „модална онтология“, е резултат на очевидно *хрон(олог)ично* недоразумение: както споменавам в Увода, италианският философ неочаквано възприе (в книгата „Употребата на телата“, 2015) понятието „модална онтология“ като „излаз“ от собствените си концептуални меандри повече от десет години след като го въведе в наименованието на моята програма в Международния философски колеж (Парижката институция, в която работехме паралелно в началото на века; в същия период, между 2001 и 2010 г., развих понятието „модална онтология“ в публикуваните си на френски език книги и студии). Колкото до това, че свързвам понятието си с елиптически израз на Нанси от „Сорбус“, решението ми е резултат на интелектуална коректност, доколкото очевидно изразът няма терминологична значимост у Нанси: това е ясно уговорено в Увода на книгата ми. Позоваването на пребедената от мен възхваляваща книга на дългогодишния ми приятел е следствие на споделянето с Жил Делёз и Феликс Гатари убеждения, че в основата на философския обмен стои фигурата на Приятеля, а не на Оponenta, а още по-малко на Врага.

5. Оперативно езикознание и идеогенезис

Що се отнася до употребата на принципите на оперативното езикознание в предложения от мен прочит на принципите на трансценденталната философия, дори и неочаквана на пръв поглед, тя е уговорена директно в книгата: оперативното езикознание, особено в линията Гюстав Гийом – Красимир Манчев, изследва условието на възможност на артикулирана мисъл, включително мястото на езиковите модалности. Противно на убеждението на рецензента („Пътят е обратен, *Критиката* поставя въпроса за условия за възможността на такива теории“), оперативното езикознание се доближава до това, което Кант описва като експериментална нагласа на *Критиката* именно като опит възможността на семантичната артикулация да се изследва иманентно. (Впрочем фактът, че Кант не поставя експлицитно въпроса за езиковата форма, представлява централен проблем и за рег неокантианци, и за рег семиотици; от тази гледна точка обръщането към езиковедски инструментариум е повече от наложително, бих казал необходимо.) Това е и един от най-сериозните въпроси за мен и е необходимо отново място и време, за да аргументирам избора си, който отне години работа и доведе до рег работни версии на текста; при всички случаи именно въвеждането на връзката с оперативното езикознание осигури подстъп за метафизическото разгръщане на модално-онтологическия потенциал на Кантовата трансцендентална философия⁷. Тук трябва да отбележа, независимо че и този факт е коментирани в Увода, Красимир Манчев е посветил немалко страници на опита за обвързване на идеогенетичната теория с Кантовата философия. Да, разбира се, става дума за понятия от

⁷ Ролата на идеогенетичната теория е уговорена още в Увода и по протежението на Втора глава като предоставяща „възможност за понятието преосмисляне на възможния опит у Кант във връзка с понятието за съществуване, респективно на фундаменталните модални категории от екзистенциалния ред – възможност, желание и необходимост“ (с. 42). Рискованото сближаване на две разнородни теории е обсъдено пространно, така че иронията на рецензента тук би го изложила на риска твърдението му да прозвучат като предубедени и недобронамерени: „Проекцията на принципите на оперативното езикознание върху трансценденталния метод на Кант е без никакво съмнение трудна и рискована задача; тя безспорно би могла и да излезега самоцелна. Същевременно ще се опитам да разкрия нейните дълбоки и в някакъв смисъл *необходими* залози: метафизическата интуиция за средищната роля на модалните оператори в Кантовата система се нуждае на свой ред от критическа теория на модалностите“ (с. 279).

различен поря̀дък. Но нали именно затова съществува знание, за да бъдат произвеждани нови знания, нови понятийни парадигми, нов поря̀дък на мислене. По думите на Файерабенд „в обсега на науките несъизмеримостта е тясно свързана със значението“⁸.

Що се отнася до подхвърлената мимоходом бележка, че езиковедската теория на Манчев формулира отхвърлено днес допускане, а именно, че езикът е затворена система⁹, нека не забравяме, че задачата на критиката е да извършва разграничения и да отчита историческия контекст на твърденията, както и имплицитната политика на употребата им. За пояснение: цитираният пасаж е формулиран в началото на 70-те години (както и в по-ранни текстове от 60-те), когато, разбира се, това е общоприета структуралистка и постструктуралистка теза (за отбелязване е, че самото оперативно езиковедство е между първите еретични антисоциалистични течения, които се отплатват от догматичните положения на структурализма – неслучайно Гийомовата лингвистика има значимо въздействие върху Делоз, а в последните десетилетия – случайно или не – и върху самия Джорджо Агамбен); но в България откритото формулиране на подобна „остаряла“ (възглед хегемонична в епохата)

⁸ Паул Файерабенд, „Против метода“, прев. от английски Димка Гичева-Гичева, „Наука и изкуство“, София, 1996, с. 229.

⁹ „В страниците 35-36 се говори за (1) „езика като затворена система“, една старомодна и безполезна аксиома днес“. Необходимо пояснение: въпросната фраза не присъства в „Свобода въпреки всичко“, а е извадена от книгата „Принципи на оперативното езиковедство“ (2018) на Красимир Манчев, книгата, представила за пръв път в превод на родния му език няколко ранни студии на автора.

теза може да представлява и пряк път към възпитателен труд в строителството, което се оказва напълно реална перспектива за авторите на студията в епохата след академичното слово на ректора на Софийския университет Пантелей Зарев срещу структурализма през 1968 г.

Колкото до въпросната аксиома за същество: тя би била предмет на пространно обсъждане, дори и това да не е в никакъв случай отплатнатата аксиома на оперативния метод, който, напротив, привилегирова една еретична динамична, бергсонянска идея, разглеждаща езика като процес на актуализация, а не като система от различия. При всички случаи това е привързано, но целенасочено съждение за автор, който е авторитетен за моето изследване и е очевидно значим за мен (езиковедът Красимир Манчев (1938-1997), на когото е посветена „Свобода въпреки всичко“, е баща на автора ÷), е симпатично за цялостната нагласа на „рецензията“, трудно прикриваща опита за (символно) отстраняване на „опонента“: в нея не става дума просто за критика, а за опит за цялостно отхвърляне на нейния обект.

6. За свободата на философията: отвъд (т)автологията

Фундаменталният залог на моя отговор, който надскача многократно обсега на неговия конкретен повод, отплатва към въпроса за формата на философската практика, за самата философска форма. Едно от имплицитните допускания на свърхкомпетентния рецензент е, че не само философията, но и интерпретацията ÷ се основава

на система от правила – тоест, че тя предполага форма на нормативна регулация. Въпросът е обаче как се конструира система от правила за разбиране на текст? Те неизбежно са произведени; те са резултат на властен като норма интерпретативен акт. Следователно става дума за *власт*: ако щете, нищезански, за борба за овластяване на интерпретацията. Ако обаче дори борбата е отплатната за сметка на една привидно неутрална, трансцендентна норма, чийто изразител става свърхкомпетентният критически субект, то не се ли подава така под въпрос легитимността не просто на моята интерпретация, а на практиката на интерпретацията въобще? Как историята на философията избягва тавтологичното повторение? Как новото може да се появи в полето на философията? Това, което подобна предпоставка санкционира, е самата възможност на откритието, на развитието, на стъпването отвъд тавтологията на повторението. В противовес на автологичната критика твърдя, следвайки Кантовия пример, че философията се създава чрез откритие, чрез творчески *синтез*, с други думи – чрез свобода. Свободата – на мисълта, на критиката, на интерпретацията – е условие за всяка промяна, за появата на новото, на невъобразимото.

Именно защото вярвам в свободата на мисълта, в свободата на философията *въпреки всичко*, написах „Свобода въпреки всичко“. Въпреки всичко, идеята за свободата ще устои.